

از تاریخ دانش و فن

ابن رستم کوهی

ابوسهل ویزن فرزند رستم کوهی از اخترشناسان سده‌ی چهارم هجری است که اهل طبرستان بسوده و در زمان عضدالدوله دیلمی می‌زیسته و پس از یحیی بن ابی منصور و ابن اسلم، موفق به رصد کواکب شد و در مدت سی سال، آثار را به انجام رسانید و رصدی که یحیی بن ابی منصور به حکم مامون عباسی آغاز نموده بود ناتمام ماند ولی رصد ابوسهل که به تصدیق علمای فن رسیده بود به انجام رسید تا آخر عمر در بغداد ماند.

اما محرک وی به امر رصد همانا شرف الدوله پسر عضدالدوله بود که چون پدرش در سال ۳۲۲ هجری درگذشت و وی پس از کشمکش با برادر پادشاه مستقل شد در بغداد ابوسهل را وادار به امر رصد کرد و همان کاری را که مامون به یحیی بن ابی منصور ارجاع نموده بود، وی دستور داد و ابوسهل رصدخانه در

بغداد بنا کرد و آلات و ادوات جمع نمود. شرف الدوله پس از دو سال درگذشت ولی کار رصد تعطیل نشد و پادشاهان آل بویه ابوسهل را تقویت نمودند تا کار رصد تمام شد.

وفات ابوسهل در حدود سال ۳۰۵ هجری واقع شده از مؤلفانش ۱- کتاب مراکز الاکبر، ۲- کتاب الاصول در هندسه از کتاب اقلیدس اقتباس شده، ۳- کتاب یوگاکر تام در دو مقاله، ۴- کتاب صنعت اسطرلاب با براهین در دو مقاله، ۵- کتاب احداث نقطه‌ها بر خط‌ها از طریق تحلیل نه ترکیب، ۶- کتاب در استخراج ضلع پنج ضلعی منظم در دایره، ۷- کتاب دایره‌های مماس بر هم و غیره است.

و در روز شنبه دو شب مانده به آخر صفر ۳۲۸ هجری موافق ۱۶ حزیوان ۱۲۹۶ اسکندری و مصادف روزانسیران خرداد ماه ۳۵۷ یزدگردی، اجتماعی از علمای عصر در مجمعی حاضر شدند و درستی رصد ابوسهل را در دخول شمس

به‌راس سرطان اعلام کردند و نیز در روز سه‌شنبه که سه شب مانده بود از جمادی‌الآخر ۳۲۸ هجری موافق ۱۸ ايلول ۱۲۹۶ اسکندری و مصادف ۱۱ شهریور ماه ۳۵۷ یزدگردی نیز چنین مجمعی از علما و اخترشناسان و مهندسیان در بغداد تشکیل شد که تصدیق به صحت رصد وی در حلول شمس به‌راس میزان کردند. خلاصه‌ی رصد او متفق‌القول و درستی آن واضح شد.

ایستک صورت تصدیق‌نامه رصد را که دارای امضا دانشمندان معاصر شرف‌الدوله دیلمی است و ترجمه آن در نامه دانشوران جلد دوم ضبط است می‌آوریم.

بسم الله الرحمن الرحيم

در این وقت اجتماع نمودند جماعتی که خطوط ایشان در ذیل این کتاب ثبت است از قضات و وجوه اهل علم و کتاب و منجمین و

مهندسين در موضع رصد شرقي مبارك اعظم الله بركته و سعاده دولتخانه ملك سيد اجل منصور ولي النعم شاهنشاه شرف الدوله و وزير المله اطال الله بقايه و ادام عزه و سلطانه و تايده و تمكينه در طرف شرقي مدينه السلام (بغداد) در روز شنبه كه دو شب مانده بود از سفر المظفر سال ۳۷۸ هجري مطابق با ۱۶ از خزيان سال ۱۲۹۹ اسكندري در روز ايران از خرداد ماه سال ۳۵۷ يزدجردی. پس قرار بافت امر به حساب آنچه مشاهده كردند از آن الات و ادواتی كه خبر داد ابوسهل ويزن بن رستم كوهی بر آنكه دلالت كرد بر صحت دخول شمس براس سرطان بعد از گذشتن يك ساعت معتدل سواء كه روزش روز مذکور در صدر اين كتاب بود و اتفاق كردند جميعاً بر آنچه جمله را يمين بر آن حاصل شد و وثوق اعتماد بصحت حكم مذکور ايشان را حاصل است. بعد از آنكه قبول كردند و مسلم داشتند جميع حاضرین از مهندسين و منجمين و غير ايشان از آنان كه ايشان را تعلقى به اين صنعت و چیزی از آن حرفت باشد تسليم و قبولی كه ميانه ايشان خلافي در آن نبود كه اين آلت جليل الخطر و بدیع آتني است در نهايت استحكام صنعت آن و دقت در وی افزونست بر جميع آتني كه در اين كار معروف و

معهوداند و آنكه مستعمل اين آلت است نهايت. آنچه ممكن از امر مرصود و غرض مقصود بهوسيله اين آلات و ادوات می تواند شد رسيد و مودی شد آن رصدی كه ياد کرده شد به آنكه بعد سمت الراس از مدار راس السرطان هفت درجه و پنجاه دقيقه بود و ميل اعظم كه آن نهايت بعد منطبقه فلک البروجست از دایره معدل النهار بيست و سه درجه و پنجاه و يك دقيقه و يك ثانيه باشد و عرض آن موضع كه ذكر آن از آن پيش گذشت و رصد در آن واقع، آنچه آن كه نگاشته شد و آن ارتفاع قطب معدل النهار است از افق آن موضع حسنا الله و نعم الوكيل.

تصديقنامه دوم

بسم الله الرحمن الرحيم - ديگر باره مجتمع شدند در روز سه شنبه كه سه شب مانده بود از جمادى الاخره سال ۳۷۸ هجري يازدهم شهريور ماه ۳۵۷ يزدجردی و ۱۸ از ايلول سال ۱۲۹۹ اسكندري - جماعتی كه خطوط ايشان در اين صفحه ثبت است از قضات و مشاهير منجمين و مهندسين و ديگران از اهالی علم حيات و هندسه مجتمع بودند، در وقت مذکور بر آنكه رصد نمايند به استعمال آتني كه ذكرش در اين صفحه گذشت. در آمدن شمس براس ميزان و آن بعد از گذشتن ۲

ساعت از روز مذکور بود كه سه شنبه باشد و نوشت هر يك از حاضرین به خط خود بصحت آنچه حاضر بود و مشاهده نمود از آنچه مذکور شد در تاريخ مذکور حسنا الله و نعم الوكيل.

(جای امضاهاى چندی كه هر يك به خط خود نوشته اند)

قاضی ابوبكر بن ضبه - قاضی ابوالحسن خوزی - ابواسحق ابراهيم بن هلال صابى - ابوسعید يونس نصرانی شیرازی - ابوالوفاء مسعود بن محمد الحساب - ابو حامد احمد بن محمد الصائغانی صاحب اسطرلاب - ابوالحسن مسعود بن محمد السامری - ابوالحسن مغربی و يحيى بن رستم صاحب رصد.

خلاصه آن كه ابوسهل ويزن آتني ساخته بود برای رصد شمس كه دقيق بوده است و با محاسبه، دخول آفتاب را به راس سرطان و ميزان استخراج کرده و در آن دو روز علما را خواسته تا با آن اسباب بعد سمت الراسی شمس را گرفته در ساعت محسوب مرصود را یکی بآيند و رصدش با حساب موافق آمده و تصديق براين موضوع، علما نموده اند.

در بعضی نسخ ابوبكر بن ضبه را ابوبكر بن صبرو و ابوالحسن خوزی را ابوالحسن خوزی و ابوسعید يونس نصرانی شیرازی را ابوسعید فضل بن يونس نصرانی شیرازی آورده اند.
